

Димитър Вучев

Бакалавърска теза: Отговорите на папа Николай I по допитванията на българите като исторически извор

Научен ръководител: проф. Иван Божилов, д. н.

Между езичеството и християнството.

„Отговорите на папа Николай I по допитванията на българите”

като исторически извор

(три фрагмента)

Покръстването на България и българите е събитие, намерило широк отзвук в цяла християнска Европа. Внимателният преглед върху достигналите до нас исторически извори (те могат най-общо да се групират на български, византийски и латински) показва, че България твърде неочаквано (бих казал дори сензационно) предприема решителната крачка от „варварско” езичество към християнско преображение. Или, казано по друг начин, покръстването би следвало да се разглежда като политически акт, лишен от еволюционност, акт - протекъл рязко, драматично и съвсем не безболезнено, акт - чийто принудителен характер не подлежи на съмнение. И наистина, един бегъл поглед върху българската предхристиянска действителност само потвърждава тази констатация. Българската държавна традиция от езическия период (681-865) (естествено възприела тюркския държавен модел) се характеризира със собствена физиономична определеност, със специфична политическа идеология - идеология, изолирана и консервативна, паралелна и противостояща на византийската. Българският предхристиянски идеологически модел може да бъде отнесен към разпространената представа за идеологията като „неистинно апологетично съзнание, играещо по отношение на наличното битие ролята на стабилизиращ охранителен фактор”. В този ред на мисли

констатацията на проф. Петър Мутафчиев идва спонтанно и на място: „Затова именно езическият период е най-устойчивата епоха в българската история. Скоковете и повратите започват след него”.¹

С какви „скокове” и „поврати” се характеризира българската действителност след акта на покръстване? Преди всичко с доброволния отказ от държавна традиция, (включваща специфичната политическа идеология и чувство за историчност, базирани върху езическото минало), със започване „на чисто”, без да се държи сметка за извървяния път. Нещо повече - изоставяйки старото идеологическо съперничество с могъщия си съсед, България се видяла принудена да се прости с възможностите си за изолирано битие; да възприеме идеологическия модел на своя до вчера основен политически опонент, а днес духовен наставник, и не на последно място - да се превърне в незначителна, но неизменна част от византийския космос.

Казаното дотук се налага като извод само при наличието на необходимата историческа дистанция. Пълното разбиране на покръстването и последвалия го процес на християнизация на България и българите изисква кратък, но наложителен поглед върху наличната изворова база, върху която се гради реконструкцията на историческата картина. Изворите, които са на наше разположение (гръцки, латински и български) освен по езиковия белег се отличават помежду си и по два немаловажни типологически признака – идеология и съдържание. Докато византийските автори наблягат преди всичко на обстоятелствата, довели до акта на покръстването, и причините, които са го предхождали, то латинските обръщат повече внимание на следствията от кръщението на българите. Родната историко-летописна традиция, която очевидно възхожда към Плиско-Преславската книжовна школа, пък разглежда

¹ *Мутафчиев, П.* Към философията на българската история. Византинизъмът в средновековна България - В: Изток и Запад в европейското Средновековие. 1995, с.163.

християнизирването на България като процес, приключил 30 години след акта на покръстване с т. нар. „Пръложение кънигъ”² (въвеждане на славянската книжнина в богослужението и църковната практика). Действително - наличните извори спомагат частично да се възстанови картината, представяща покръстването и християнизацията на България. Същевременно редица детайли от тази картина остават неизвестни и до голяма степен възпрепятстват окончателното ѝ реконструиране. Не трябва да се забравя, че византийските и западните автори отразяват преди всичко отзвук от „случилото се” в България. На това трябва да се отдадат някои особености в достигналите до наши дни известия като: липса на информация от „първа ръка”; хронологически грешки; деформация на имената; идеологически мотивирана тенденциозност и т. н. Налага се да припомним често пренебрегваната истина, че пълноценното проучване на миналото на един народ е възможно тогава, когато домашните извори, с които разполага, се превърнат в първостепенно историческо градиво. Ето защо вниманието на научното дирене резонно се концентрира върху българските исторически сведения. За съжаление те не са нито многобройни, нито многословни, носят чертите на византизацията, белязала историческата ни памет, в резултат на което българската гледна точка не винаги е достатъчно ясно и убедително изразена. Очевидният недостиг на изворов материал, посветен на интересувания ни проблем, е факт, основателно тревожещ изследвачите. Едно щастливо изключение разсейва натрупания скептицизъм. Именно то представлява обект на нашето внимание – нарича се *RESPONSA NICOLAI I PPAE AD CONSULTA BULGARORUM*.

² Гюзелев, В. Покръстване и християнизация на българите. С., 2006, с.26; Божилков, Ив. Седем етюда по средновековна история, С., 1995; Божилков, Ив. Културата на средновековна България. С., 1996; Божилков, Ив., Гюзелев, В. История на средновековна България VII-XIV век. История на България в три тома. Т. I, С., 1999.

Като всеки извор с историческа стойност и „Отговорите на папа Николай I по допитванията на българите” не трябва да се разглеждат извън контекста, в който са възникнали. Това трябва да си припомним, когато понечим да изясним както „роднинските им връзки” с документите от епохата, така и тяхната уникална многоизмерност, пораждаща и днес редица въпроси. Без съмнение, неоспоримата атрактивност на „отговорите” се проявява в научното многообразие от проблеми (често непроучени или слабо проучени), които този емблематичен за историята ни документ поставя за разрешаване. От друга страна, неговата неповторимост като исторически извор има и една обезпокояваща особеност. Тя се изразява с почти пълната изолираност на „отговорите” спрямо наличния изворов материал, която ги лишава от възможността да „заговорят” на език, достъпен за изследвачите. И все пак, на какво се дължи тази изолираност? Къде да търсим нейния произход, нейните проявления? Дали в дипломатическите контакти на княза с Рим (откъдето въпросните „отговори” са инспирирани), дали в политическата конюнктура (от която са пряко следствие) или в синдрома на византинизацията, белязал историческата ни памет (заради който ще потънат в забвение)? Трудно е да се каже, но едно е сигурно. „Отговорите на папа Николай I по допитванията на българите” носят печата на историческата отговорност на княз Борис пред съдбините на своите поданици, изпаднали в „културен шок” след налагането на една нова религия. Оттук и тяхната многопосочност на изворова информация, събрала драмата на българското общество в своеобразна „темпорална капсула”. Уточнението „драма” не звучи пресилено, когато имаме предвид социално-психологическите колизии сред българи и славяни в резултат на конфесионалния взрив, избухнал след покръстването. Редица фрагменти, оцелели от този взрив, откриваме разпръснати в 106-те отговора, които папа Николай I (858-867)

изпраща на българската делегация в Рим на 13 ноември 866 година.³ „Разпръснати” е точната дума, когато хвърлим поглед върху „подредбата” на „отговорите”, или по-точно върху очевидната липса на подредба, с която те са достигнали до нас. Наистина, изумява разнородният подбор от прояви на българската действителност, събрал на едно място бита, правните норми, църковния канон, държавно-административната система и езическите вярвания. Остава открит въпросът дали „Отговорите” в този си вид не представляват своеобразна проекция на духовния и политически хаос, обхванал българското общество, или са само хитър опит на Борис да провери дипломатическия такт на римския папа, представяйки му поменик от въпроси - искрени по съдържание и хаотични по смес.

Макар и привидно умозрително, последното предположение заслужава внимание. Защото не можем да отречем печелившия подход на Николай I в общуването му с един довчерашен езичник, какъвто безспорно бил българския владетел. Подход – коректен, пресметлив и най-важното резултатен и за двете страни. Опитен дипломат, римският първосвещеник умее да мимикрира, да постига съзвучие с очакванията на княза, да търси пряк път към неговото доверие и успешно да го намира. Ето защо „Отговорите на папа Николай I по допитванията на българите” изобилстват с позовавания върху борисовия въпросник, запълвайки по този начин поредната празнина в българското изворознание. Странно ли е тогава, че самите „Отговори” са толкова богати на информация за

³ Изпратеното от Борис посолство, в състав (кавхан?) Петър и боилите Йоан и Мартин било прието на аудиенция в Латеранския дворец на 29 август с.г.. Наред с „много дарове за светите места в Рим”, българските пратеници носели със себе си поменик от въпроси до папа Николай I, чието внушително съдържание (115 на брой) днес е изгубено. Предполага се, че в оригиналния си вид въпросникът бил написан на гръцки – официалния език на българската канцелария, а с превода му на латински се ангажирал игуменът на манастира Санта Мария - Трастевере Анастасий Библиотекар.

българската действителност (християнска и предхристиянска) и че вниманието на научното дирене е постоянно обърнато към тях?⁴

Пълният им текст се съдържа в три достигнали до наши дни ръкописа: *Codex Vaticanus lat. № 3827, fol 196-209; 29 x 23* (изпълнен върху пергамент с минускулен шрифт и датиран от X-XIV.); лениният *Codex Vaticanus lat. № 2554, fol 260-289; 30x22* (в курсив от края на XVIв.) и *Codex Vallicelanus C23, fol 273-291; 29x21* (изпълнен върху хартия, отново в курсив и отново от XVI в.).⁵

Правейки това уточнение, ние можем да пристъпим към същността на нашето изложение.

§79 Изобретение на бесовски хитрости. Така в концентриран вид може да се изрази категоричната забрана на папа Николай I, насочена срещу употребата на предмети с апотропейно предназначение. За тяхното широко разпространение свидетелстват откритите по археологически път талисмани, муски и амулети, датирани както от езическия период на българската история, така и непосредствено след това. Може да се смята за доказана взаимната обусловеност между изображенията (антропоморфни, зооморфни и растителни) на амулетите и материала, върху който те са изпълнени. Във всеки случай е трудно да се проследи и реконструира тяхната връзка с представите, обусловили значението им на апотропеи.

⁴ По-важни проучвания върху проблема : *Бешевлиев, В.* Гръцки и латински извори за вярата на прабългарите - ИИЕМ, год. VIII-IX (1929); Същият: Вярата на първобългарите, ГСУ, ИФФ, кн. XXXV, С1 (1939) 3-64; Същият: Първобългарите. Бит и култура, 1981; *Дуйчев, Ив.* Славяно-болгарские древности IX-ого века – *Byzantinoslavika*, XI, 1 (1950), 6-31; Същият: Еще о славяно-болгарских древностях IX-ого века, *Byzantinoslavika*, XII (1951), 75-93; Същият: *Die Responsa Nicolai I Papae ad Consulta Bulgarorum als Quelle für die bulgarische Geschichte. Festschrift des Haushof und Staatsarchivs I, Wien, 1949, 349-362.*

⁵ *Дечев, Д.* "Отговорите на папа Николай I по допитванията на българите"С., 1940, с.5; „Отговорите на папа Николай I по допитванията на българите ” – ЛИБИ, Т. II, 1960, 65-125.

Един бърз поглед върху предметите, които със сигурност могат да се определят като амулети, ще ни убеди в богатия репертоар както на различните вярвания и представи сред българи и славяни, така и на художествената им реализация. Сред многобройните археологически находки заслужава да фокусираме вниманието си върху най-характерните от тях:

1) Амулети със знак ипсилон – На първо място заслужава да се отбележи седмолъчната бронзова розета (диаметър 3,8 см), открита при разкопки в Големия басейн в Плиска. На лицевата ѝ страна върху лъчи с трапецовидна форма са врязани рунически знаци (по два на всеки лъч), а върху обратната ѝ страна в кръгло поле е изписан знакът Y, фланкиран от две вертикални части. Сред амулетите с този знак заслужава да се отбележат и още два бронзови медальона от Преслав и с. Ряхово (Русенска област). Върху лицевата им страна е врязан знакът YI, а върху обратната страна – неговото шесткратно повторение. Прави впечатление поразителното им сходство, което свидетелства за наличието на общ производствен център, задоволяващ религиозните потребности на българите.⁶

Този знак може да се открие и върху: каменни квадри, тухли, керемиди, водопроводни тръби и дори върху глинени съдове. Неговата връзка с българския етнос е несъмнена, което личи и от местата, където е намерен: старобългарските центрове Плиска, Мадара, Преслав, както и Варна, Калугерица, Винаца, а извън пределите на България – в Шудиково и Престовац (Сърбия) и Чалей (Румъния).⁷

2) Изображения, свързани с шаманистични представи. Към тях заслужава да се отбележат два кръгли пандантива, открити в Преслав.

⁶ Аладжов, Ж. За култа към Тангра в средновековна България. – Археология, 1983, № 1-2, с.83.

⁷ Бешевлиев, В. Първобългарите. Бит и култура. С., 1981, с.71.

Първият от тях (инвентарен № 2259) представлява позлатена медна пластина. Неговият откривател и непосредствен проучвател Никола Мавродинов го определя като амулет, а изображението върху него като образ на „митичен прадед получовек–полуживотно”.⁸ Като се позовава на едно изображение от Кудъргинския некропол, тълкувано от А. Колаутц като шаманска маска, друг голям учен – Веселин Бешевлиев, намира съответствие между него и образа от Преслав.⁹ По думите на Бешевлиев изображението притежава „отблъскващо или апотропеично значение”, мнение, към което се придържам и аз.

Вторият пандантив (инвентарен № 2258) включва изображение на човешко лице с мустаци и островърха брада. Според Н. Мавродинов „образът е може би на Христос. Той е оформен обаче така, че прилича на образа на антропоида – сякаш има големи животински уши и широка грива, която пада на къдрици от двете страни на главата”.¹⁰ Констатацията на именития учен звучи убедително, доколкото отдава дължимото на езическия характер на изображението. Без да се отрича наличието на известен синкретизъм между езически и християнски вярвания на низово равнище, трябва да се признае, че образът от Преслав трудно може да се отъждестви с устойчивата християнска иконография. Връзката на това изображение с езическите вярвания изглежда по-вероятна и очевидно възхожда към представата за апотропей, както твърди убедително Бешевлиев.¹¹

3) Амулети конници и амулети кончета. Амулетите конници намират своите сигурни паралели с амулети от Северен Кавказ – приписвани на аланите и свързани с култа към слънцето. Несъмнените сходства в стил и

⁸ Мавродинов, Н. Старобългарското изкуство. Изкуството на първото българско царство. С., 1959.

⁹ Бешевлиев, В. Първобългарски амулети, ИНИМ Варна, 1973, с.55.

¹⁰ Мавродинов, Н. Цит. съч., с. 226.

¹¹ Бешевлиев, В. Цит. съч., с. 55.

изработка отпращат към близки или идентични религиозни възгледи, изразени в устойчив иконографски образ. Любопитно е да се отбележи, че подобни изображения присъстват и в руското средновековно изкуство, а техните първообрази се търсят предимно на териториите на Прикамието и на Волжко-Камска България.¹² Казаното дотук повдига въпроса може ли да се допусне евентуално посредничество на българите в разпространяването на тази изобразителна представа? Подобно предположение звучи наглед хипотетично, но струва ми се – достатъчно перспективно, за да заслужи научно внимание.

Така наречените амулети–кончета представляват конска фигура, „възседната“ от човешка глава. Конят е представен в ход надясно, а човешката глава - изобразена анфас с редица подробности (мустаци и островърха брада). Сред тях личат чертите, присъщи на монголоидния расов тип: изтеглени назад очи и започващ от веждите широк нос.¹³ Общият брой на амулетите е девет, открити без изключение на територията на България: Белоградчик, Враца, Ловеч, Пловдив, с. Враца (Ловешко), с. Синьо бърдо (област Монтана), с. Остров и два амулета от Варненския музей с неизвестно местонахождение.¹⁴ Няма никакво съмнение, че амулетите представляват реплика на устойчив първообраз, което личи от общата специфика в третирането на силуета и подчертания превес на човешката глава над конското изображение. Различията между тях произлизат от техниката, в която са изпълнени – отливане от бронз, след което чрез врязване се нанасят детайлите. Във всеки случай е трудно да се установи дали тяхната иконография визуализира представата за пътуването на шамана в света на духовете или трябва да се обвърже с изявите на соларния култ. Не по-малко въпросителни предизвиква липсата

¹² Аладжов, Ж. Цит.съч., с. 80.

¹³ Рашиев, Р. Модел на юрта от Девня. – Археология, 1976. 1, с. 43.

¹⁴ Овчаров, Д. За смисъла изначението на един вид ранносредновековни амулети. - В: Прабългарската религия – произход и същност, С., 1997, 108-109.

на аналогични находки сред наличния археологически материал. Никола Мавродинов привежда паралели с аварски коланни накрайници, изобразяващи кон с човешка глава,¹⁵ а Димитър Овчаров обръща внимание на далечната прилика с рисунка–графит от Сакачи Алян на река Амур.¹⁶

Обективността налага да се признае, че изолацията на амулетите–кончета твърде много затруднява научната им интерпретация, а оттам и нашата преценка за тях. Тъкмо поради тази причина – липсата на достатъчно паралели, българската принадлежност на този интересен паметник (считана доскоро за несъмнена), днес се посреща с все по-сериозен скептицизъм и намира все по-малко „поклонници” в науката.

4) Амулети от животински произход: костици, зъби, нокти и животински изображения – те се откриват предимно в гробния инвентар и традиционно се тълкуват като следи от неизживени анимистични и тотемистични вярвания. Без съмнение отражения на тези вярвания могат да се открият по етнографски път, но тяхното категорично „обвързване” с българи или със славяни трудно може да се аргументира и поддържа.

Сред славянските амулети примерите са далеч по-изолирани. Оттук и многообразието от хипотези (някои от които прерастват в спекулации) относно религиозните вярвания у южните славяни и реконструирането на техния пантеон. Показателен в това отношение е четириликият амулет–рогче, открит в Преслав в местността Селище, и датиран от X век.¹⁷ Амулетът (дължина 0,099-0,103) е изработен от разклонение на еленов рог и „декориран” с гравирани кръгчета с обозначен център (т. нар. украса „птиче око”). Броят на кръгчетата върху четирите му страни (седем откъм изпъкналата и вдлъбнатата им страна и шест при останалите две) без съмнение има определен символичен смисъл, но той не е достатъчно

¹⁵ Мавродинов, Н. Цит.съч., с.82.

¹⁶ Овчаров, Д. Цит.съч., с.137.

¹⁷ Георгиев, П. Изображение на четирилико славянско божество от Преслав. – Археология, 1984, № 1, 16-28.

изяснен. В научната книжнина кръгчето с обозначен център е прието да се тълкува като соларен символ. Подобни знаци се откриват и върху четиристенно рогче от ранносредновековното селище при с. Стърмен (Русенска област).¹⁸

Амулетът–рогче от Преслав има и своите преки изобразителни паралели. Наред с несъмнените му сходства с прочутия Збручки идол (IX – X в.) и дървената скулптурка от Волин¹⁹ (краят на IX в.) заслужава да се спомене иконографската му прилика с амулета–рогче от Давина, (недалеч от Скопие), чиято близост по стил и изпълнение е безспорно най-ярко изразена.

§67 Клетви и клетвопрестъпници. Традиционно и закономерно клетвените обичаи у народите-езичници приковавали вниманието на чуждестранните съвременници, водени от желанието както да фиксират екзотичното, така и съзнателно да се дистанцират от него. В полето на дипломацията клетвените договори, сключвани между народи с различно културно моделиране, често се превръщали в обект на емоционални коментари, вариращи между искрено недоумение и откровена погнуса. Странно ли е тогава, че сигурни данни за клетвени споразумения, практикувани от българите, можем да получим предимно от византийските извори, а не от домашните исторически източници, обрекли на забвение компрометираното езичество. Ценни сведения за клетвени ритуали, засвидетелствани сред българите на „среци на високо равнище“, откриваме в две взаимно допълващи се исторически известия - Vita Nicerphori на дякон Игнатий (+817) и у Продължителя на Теофан (X в.). Те третираат договора между кан Омуртаг и византийския император Лъв V Арменец (813-820), сключен през 816 година и исторически

¹⁸ Пак там, с.18.

¹⁹ Пак там, с. 21.

засвидетелстван (макар и във фрагментарен вид) в прочутия Сюлейманкьойски надпис.²⁰ Въпросните известия изобилстват с остри нападки към василевса, тежко компрометиран заради иконоборската си политика, а също така и заради „приятелството или договора, който сключил със съседните хуни, като постъпил така срамно и безчинно”. Договорните отношения включвали взаимна размяна на религиозните обреди, като византийският император не се посвенил „да излива със своите ръце вода от чаша, да обръща собственоръчно конски седла, да се докосва до тройна юзда, да вдига трева нависоко и да се гордее с всички тия неща”, а езичниците „да се докосват с нечестивите си ръце до нашите божествени символи и да се кълнат в силата им”.²¹ В научната книжнина съществуват различни интерпретации относно ритуала, описан от дякон Игнатий, но най-ползотворно според мен е становището на Юрдан Трифонов: „договарящите трябва да останат сближени като трайно сплетени ремъци; ако пък престъпят клетвата, кръвта им да се пролее на земята като водата от чашата, седлата им да останат без всадници и да се преобърнат, и бог да си вземе тревата, та конете им да останат без храна”.²²

Едва ли рискуваме да преувеличим, ако определим описаното клетвено споразумение като своеобразна „морална санкция”, (само)наложена по силата на дипломатическото обвързване. Разбира се, подобни оскверняващи християнската репутация обичаи не биха могли да избегнат справедливото божие наказание. Последниците от този осъдителен акт на императора-иконоборец се изразили не само в опустошителни природни бедствия, но и в тежка нравствена деградация, обхванала ромейското население. Така поне свидетелства Игнатий.

²⁰ *Бешевлиев, В.* Първобългарски надписи. С., 1979, с.164.

²¹ *Дякон Игнатий „Житие на Никифор”* - ГИБИ, Т. IV, 1961, 35-37.

²² *Трифонов, Ю.* Към въпроса за византийско – българските договори. - ИБАИ, XI, 1937, с.278.

Що се отнася до клетвените обичаи, необходимо е да отбележим и гледната точка на друг основен информатор, какъвто е теофановият продължител. Тя съдържа крайно любопитен детайл, от който научаваме, че изпълнявайки езическата клетва, Лъв V „подобно на някакъв варварин, чужд на богопочитанието, разсякъл кучета дори; на които беззаконните племена принасят и жертви и ги употребил за свидетели на онова, що се правело”.²³ Сигурно потвърждение на споменатата от Продължителя подробност откриваме на още две места: в едно от писмата на патриарх Николай Мистик и в „Мъченичеството на Тивериуполските мъченици” на Теофилакт Охридски. Първият привежда сведения за аналогичен клетвен обичай, засвидетелстван у печенегите във връзка с договорните отношения между тях и Константинопол. Разсичайки кучетата, езичниците се самопроклинали с думите: „Нека бъде така разсечен, нека така да тече кръвта ми”. Охридският архиепископ с присъщата за него българофобия споменава, че преди да приемат християнството някои от българите–езичници „принасяли жертви дори на кучетата”. Може да се допусне, че известието на Теофилакт отпраща към казаното от продължителя на Теофан за ритуали, широко разпространени сред „беззаконните” езически народи.

Макар и да хвърля светлина върху езическите религиозни практики у българите, казаното дотук трудно може да се свърже с информацията, предоставена ни от отговор № 67. Извлечените от изворите свидетелства за заклеването с меч като ритуална практика очевидно отпращат в различна посока, но коя е тя? Дали не трябва да я търсим сред славяните? Отговори на тези въпроси ще получим, ако си позволим изкушението да надзърнем в староруския летописен свод „Повест временных лет”. Оттам научаваме, че при сключването на клетвено споразумение през 907 година между Русия и Византия княз Олег и неговият антураж се заклели „в своите мечове и в

²³ *Продължителят на Теофан* - ГИБИ, Т.V, 1964, 107-139, с. 113.

своя бог Перун, и във Волос, и така договорът бе скрепен”. По-късно, през 944 година договарящите си „пожелавали” престъпвайки клетвата да паднат убити от „своя собствен меч, стрели и другото свое оръжие”.²⁴ На пръв поглед изглежда, че въпросът за етническата принадлежност на клетвата в меч е намерил своето окончателно разрешение, при това категорично в полза на славяните. Това обаче е само на пръв поглед.

Обективността налага да се признае, че поднесената от руския летопис информация не ни представя езическата клетва като обичай, типичен за славяните. Не трябва да се забравя и една немаловажна подробност – етническият произход на княза и военно-племенната аристокрация в тогавашна Русия не може да се определи като славянски. Не и от гледна точка на историческите факти. Олег и неговите приближени са викинги, известни сред славянското население като „варяги”, викинги са и непосредствените им следовници. Техните клетвени обичаи са викингски ритуали, а вероятността от евентуалното разпространение на тези ритуали сред славяните лесно може да се допусне, но трудно може да се докаже.

Едно е сигурно. Приведените сведения за клетвени обичаи, съществуващи сред българи и славяни, не трябва да се разглеждат изолирано едни от други. Те се допълват взаимно и без съмнение допринасят за реконструирането на ритуалните практики, прилагани на международно ниво в езическа България.

§41 Идоли и идолопоклонници. В историческите извори, а и до ден днешен култът към езическите богове често е бил и продължава да бъде отправна точка на разсъждения (изразени предимно в пейоративен план) за културното равнище на онези племена и народи, които са го практикували. Случаят с идолопоклонничеството, засвидетелстван сред славяни и българи, не представлява изключение от това правило. За съжаление историческите известия, които са на наше разположение, предизвикват

²⁴ Гейщор, А. Митология на славяните, 1986 г., с. 61.

някои затруднения преди всичко с идеологическите си позиции, жанровите си особености и не на последно място със сравнително късния си произход. И все пак, реконструирането на езическите представи, изразени в почитането на различни божества, може да се смята за постижимо, независимо от многобройните „бели петна“ в наличния емпиричен материал и от многообразието на различни интерпретации, посветени на проблема. Това става възможно благодарение на археологическите разкопки, извадили на бял свят редица находки от славяно-българското езичество, обречено на гибел след акта на покръстването. Не е за пренебрегване фактът, че откритията по археологически път имат своя несъмнен принос за надживяването на някои утвърдени в научната книжнина постановки, считани доскоро за непоклатими. Днес не можем да приемем безрезервно твърдението за християнски предпочитания сред славянското население и неговия принос в конфесионалния прелом на българската държава, настъпил през 865 година. Доказват го както липсата на църковна организация в териториите, населени със славяни, така и откритите от археолозите следи от езически култови практики в светилището край Монтана, датирано от периода на ранното средновековие и определяно напоследък като славянско.²⁵ Прочее, макар и да съдържа някои вероятностни елементи, съществуването на идолопоклонничество сред славяните заслужава правото да бъде взето под внимание. Друг е въпросът кои богове са почитали и дали при тях можем да говорим за многобожие. Твърде самотно остава известието на Прокопий Кесарийски (+562) за езическите вярвания сред славяните в далечния VI век: „Така например те смятат, че само един бог, създател на мълнията, е единствен господар на всичко и му принасят в жертва волове и всякакви

²⁵ Станилов, С., Александров, Г. Славянско езическо светилище в развалините на Монтана. - Археология, 1983, № 3, с.50 и сл.

други животни”.²⁶ Сведението на Прокопий не среща потвърждение от други исторически източници, макар и в него да прозира връзката между представата за бога гръмовержец и представата за върховния бог Перун. Така например в един от ръкописите на „Житие на Димитър Солунски” името на Зевс е заменено с това на славянския повелител на мълнията.

Култът към славянските езически богове е материализиран в идоли, чието почитание е исторически засвидетелствано в „Повест временных лет”. „И започна Владимир да властва в Киев сам – самичък и постави статуи извън двора (извън княжеския град): на Перун – дървена, а главата му сребърна, мустаците златни; и на Хорс, и на Дажбог, и на Стрибог и на Сиемаргл, и на Мокош. И назовавайки ги богове, им принасяха жертви и довеждаха своите синове и дъщери, и ги принасяха в жертва на бесовете и оскверниха земята със своите жертви; и се оскверни руската земя, и този хълм”.²⁷

Позволих си този дълъг цитат, за да обърна внимание върху съществуването на предполагаем (но все още недоказан напълно) паралелизъм, между източно-славянския пантеон и езическите вярвания, разпространени сред южните славяни. Що се отнася до наличието на иконографски успоредици, не можем да подминем с мълчание изумителната прилика между така нареченият Збручки идол (може би най-известният паметник на славянското езичество, достигнал до нас) и разгледания по-горе преславски амулет–рогче. Колкото и хипотетично да звучи подобно сравнение между тях, вън от съмнение е фактът, че те визуализират йерархичната структура на славянския пантеон. Остава открит въпросът дали след откриването на аналогични находки в земите, населени от южни славяни, образът от Преслав ще получи своето достойно научно тълкувание.

²⁶ *Прокопий Кесарийски* „История на войните” – ГИБИ, Т. II 1958, 126-127.

²⁷ *Гейщор, А.* Цит. съч. с. 61.

Не по-малко хипотетични изглеждат следите от идолопоклонничество, засвидетелствани сред българите. Сигурни данни за тяхното съществуване не липсват, но те не задоволяват в много отношения. Археологическите разкопки (на които научното дирене без съмнение дължи много) все още не са попаднали на следи от култа към Тангра, материализиран в статуарни изображения. Становището за българската принадлежност на т. нар. каменни баби от с. Ендже – Шуменско, отдавна е изоставено от науката. За сметка на това в наличния изворов материал откриваме известия не само за почитане на идоли сред българите на официално ниво, но и за мерките, предприети за тяхното унищожаване след акта на покръстването. За това най-ясно свидетелстват пророческите слова в предсмъртната реч на омуртаговия син Енравота - Воин в житието на Тивериуполските мъченици: „Тази вяра, казал, за която аз загивам днес, ще се разпространи и умножи по цялата българска земя, ако и да мислите вие, че ще я ограничите с моята смърт. Знакът на кръста ще бъде забит навсякъде, божиите домове ще се въздигнат наново и свещеници чисто ще служат на чистия Бог. (...) А идолите и техните олтари и скверните им храмове ще се сгромолясат и ще се унищожат, като да не са били”.²⁸ Археологическите разкопки потвърдиха думите на Енравота, разкривайки следи от преустройство на българските езически светилища (в Плиска, Мадара и Дуранкулак) в християнски храмове. До днес останки от идоли не са открити.

Едно безспорно любопитно, макар и сравнително късно известие от XI век доказва по категоричен начин забележителната устойчивост на езическите вярвания, запазени сред населението в района на Солун (в селце, наречено Ливадия, на територията на Халкидическия полуостров).²⁹ Известието откриваме в житие, посветено на грузинския светец Георги

²⁸ ГИБИ IX, с. 66 – 67.

²⁹ *Божилков, Ив.* Българите във Византийската империя. С., 1995, 17-18.

Агиорит, покръстил местните жители в края на X или в началото на XI век.³⁰ Преди да преминат към христовата вяра, езичниците почитали мраморен идол, „подобен на жена“, който светецът унищожил в мисионерската си ревност. Този факт идва да подсказва за наличието на дълбоки следи, оставени от идолопоклонничеството в представите и вярванията на българи и славяни. Следи, наследени от далечното езическо минало и продължили да съществуват през вековете по силата на историческата инерция.

Изобилието от факти, предоставени от „Отговорите на папа Николай I по допитванията на българите“, продължава да поражда редица въпросителни както сред историците медиевисти, така и в научното дирене на останалите хуманитарни дисциплини. Логично е да се допусне, че натрупаният емпиричен материал (изразен в многообразието от гледни точки, тези и хипотези) е невъзможно да бъде обхванат в рамките на едно изложение. Именно поради тази причина си позволих един „бръснещ полет“ върху три прояви от битието на българи и славяни, носещи печат на непреодоляни езически представи. Преди да чуя въпроса защо само три от тях и не е ли това неуместно елементаризиране на проблема, ще си позволя да се застраховам със следните аргументи:

- На първо място се изкушавам да акцентирам върху липсата на достатъчно изследвания, разглеждащи „Отговорите“ като исторически извор в светлината на един интердисциплинарен подход. Подобна идея е без съмнение перспективна, но при съществуващия разнобой между различните хуманитарни дисциплини тя си остава добро пожелание.

³⁰ Герасимов, Т. Сведение за един мраморен идол у българските славяни в Солунско. - В: Езиковедско - етнографски изследвания в памет на акад. Ст. Романски. С., 1960, 557 – 561.

- На второ място не мога да остана неутрален към конюнктурната обвързаност на историческата наука и на хуманитаристиката като цяло. Научен превес се отдава ту на българи, ту на славяни, като не рядко разграниченията между тях прерастват в изкуствено противопоставяне. Днешното време отново фокусира вниманието върху историческия принос на българите, но твърде рядко от позицията на професионалиста. Настоящото изложение представлява само един опит да се преодолее съществуващата едностранчивост в разглеждането на проблема. Гледната точка, а не стремежът към фактологична изчерпателност определи координатите на моите разсъждения.

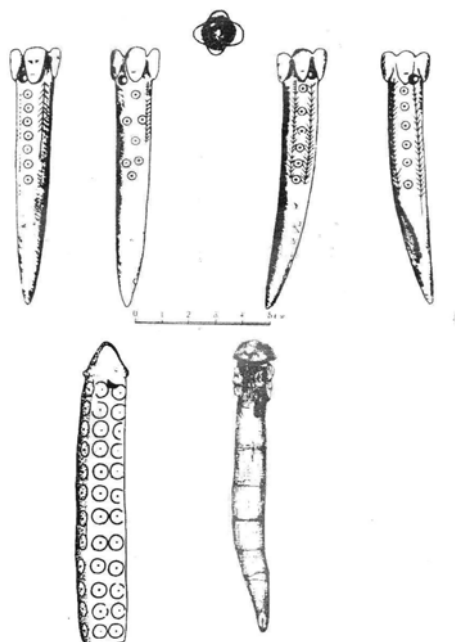
- На трето място ще си позволя да обърна внимание върху една обезпокоителна особеност, характерна за поднасянето на историческия разказ. Не е за пренебрегване фактът, че историческото знание се преживява предимно епически, като се отделя значително внимание върху героичните подвизи и победоносните битки. Разкриването на многообразието на определен исторически период придобива реални измерения, едва когато се измести акцентът от полето на политическата история към живота на едно общество в неговите различни проявления. Като исторически извор „Отговорите на папа Николай I по допитванията на българите” позволява разглеждането на историческото минало тъкмо от този зрителен ъгъл. Тази задача обаче е трудно постижима без взаимното „сътрудничество” на различни области от научното познание. Ето защо присъствието на „Отговорите на папа Николай I по допитванията на българите” в полезрението на представителите на отделни хуманитарни дисциплини (историци, културолози, изкуствоведи, литературоведи) далеч не е просто оправдано, то е силно препоръчително.

Списък на илюстрациите:

- 1, 2. Медни пандантиви от Преслав.
3. Амулет-рогче от Преслав, X век.
4. Амулет-рогче от с. Стърмен, Русенско.
5. Амулет-рогче от Давина, Македония.

1, 2. Медни пандантиви от Преслав

3. Амулет-рогче от Преслав, X век.
4. Амулет-рогче от с. Стърмен, Русенско.
5. Амулет-рогче от Давина, Македония.